

BEATA KRZYWOSZ-RYNKIEWICZ

Katedra Psychologii Rozwoju i Edukacji, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn  
Department of Psychology of Development and Education, University of Warmia and Mazury, Olsztyn  
e-mail: beata.rynkiewicz@wp.pl

ANNA M. ZALEWSKA

SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny, Wydział Zamiejscowy w Poznaniu  
SWPS University of Social Sciences and Humanities, Faculty in Poznań  
e-mail: azalewsk@swps.edu.pl

## Aktywność obywatelska polskiej młodzieży w relacji do innych Europejczyków i w zależności od fazy adolescencji<sup>1</sup>

### Citizenship activeness of polish youth in relation to other young europeans and to adolescence stages

**Abstract.** The article discusses the essence and range of young people citizenship. It presents the results of research on citizenship activeness of Poles in relation to other young Europeans and to adolescence stages. Referring to the citizenship model by Zalewska and Krzywosz-Rynkiewicz (2011), 3796 adolescents aged 11, 14 and 18 from 11 European countries, including 361 Poles, were examined with a Citizenship Behavior Questionnaire. In relation to other European adolescents, young Poles presented a higher level of personal and social citizenship, of national identity and patriotism, but also a higher reluctance to politics and protests. Their involvement in personal matters and change-oriented activism was stable, though their engagement into other forms of citizenship decreased with age.

**Key words:** young people, adolescence stages, citizenship dimensions, citizenship behaviors

**Słowa kluczowe:** młodzież, etapy adolescencji, wymiary obywatelstwa, zachowania obywatelskie

#### WPROWADZENIE

Współczesne rozważania na temat obywatelstwa dzieci i młodzieży toczą się w trzech wymiarach (Invernizzi, Williams, 2009; Krzywosz-Rynkiewicz, Zalewska, Ross, 2010). Pierwszy z nich dotyczy **istoty obywatelstwa** – czym ono jest, na czym polega i z jakiego powodu jest ważne. Drugi rozważa jego **zakres**, a więc rodzaj treści obywatelskich i działań, które młodzi ludzie są gotowi podejmować w obszarze obywatelstwa. Trzeci odnosi się do **możliwości uczest-**

**nictwa** młodych ludzi w działaniach obywatelskich zarówno ze względu na kwestie formalne, jak i rozwojowe. W tym artykule nawiązujemy do wszystkich tych wymiarów. Na początku rozważymy, na czym polega obywatelstwo i przedstawimy jego zakres u młodych ludzi. Następnie zaprezentujemy badania ukazujące gotowość polskiej młodzieży do podejmowania zachowań obywatelskich na tle młodzieży z innych krajów Europy i badania pokazujące specyfikę jej gotowości do różnych zachowań dla faz adolescencji.

Myślenie o obywatelstwie dzieci i młodzieży zostało zapoczątkowane przez ruchy emancypacyjne XX wieku, które promowały włączenie środowisk wykluczonych do uczestnictwa w życiu społecznym. Formalnym zwieńczeniem tych działań jest *Konwencja o prawach dziecka* przyjęta przez ONZ w 1989 roku. Podkreśla się w niej niezbywalne prawo dzieci i młodzieży do podmiotowości, nieskrępowanego wyrażania poglądów w sprawach ich dotyczących, udziału w życiu społecznym, a także politycznym (jak prawo do stowarzyszania się – zob. artykuły 12–15). Wynika z niej, że młodzi ludzie posiadają kompetencje umożliwiające uczestnictwo w życiu wspólnoty, choć są one ograniczone wiekiem. Nie mogą bowiem partycypować w realnej polityce, głosować, stawać do wyborów, sprawować rządów etc.

Pojęcie obywatelstwa nabrało jednak w ostatnich dekadach nowego znaczenia ze względu na konsekwencje globalnych zmian społecznych. Obejmują one różne zjawiska (Kerr, 1999): migracje, świadomość praw jednostki (szczególnie w odniesieniu do grup dyskryminowanych), globalną ekonomię, wzrastającą liczbę ludności, pojmowanie roli kobiety czy nawet koncepcje dzieciństwa (Krzywosz-Rynkiewicz, 2011). Nie tylko dorośli, ale także młodzież spotyka się z przemocą, rasizmem, terroryzmem, biedą, bezrobociem, zanieczyszczeniem środowiska etc. Ich rozwiązanie wymyka się regulacjom politycznym i w coraz większym stopniu zależy od postaw jednostek wobec tych problemów (Kerr, 1999). Obywatelstwo przejawia się więc dzisiaj również, a może przede wszystkim, w codziennej aktywności, która umożliwia radzenie sobie z problemami powodowanymi przez zjawiska lokalne i globalne.

Jaki zakres może mieć obywatelstwo młodych ludzi w XXI wieku? We współczesnych koncepcjach przejawy obywatelstwa są odnoszone do określonych rodzajów zachowania jednostek (Nelson, Kerr, 2006; Torney-Putra, Barber, Richardson, 2004), typów obywateli (Theiss-Morse, 1993) lub typów społeczności (Herbst, 2005) – dokładny opis i analizę porównawczą tych koncepcji przedstawiono w innej pracy (Zalewska, Krzywosz-Rynkiewicz, 2011). Zaproponowano tam szeroki model obywatel-

stwa, dla którego główną inspiracją była koncepcja Kerry'ego Kennedy'ego (Kennedy, 2007; Nelson, Kerr, 2006), zmodyfikowana tak, aby model obejmował wszystkie typy zachowań wskazywane w różnych koncepcjach. Model ten obejmuje sześć wymiarów:

1. **Obywatelstwo pasywne**, obejmujące zachowania wyrażające poczucie tożsamości narodowej, przynależności do kraju, szacunek dla symboli narodowych i patriotyzm.
2. **Obywatelstwo półaktywne**, wyrażające się lojalnością wobec prawa i instytucji państwowych i okazjonalną aktywnością wyborczą (udział w głosowaniu).
3. **Aktywne obywatelstwo społeczne**, przejawiające się w pomocy i działaniach wolontariackich na rzecz środowiska, podtrzymaniu wspólnoty i reprezentowania jej oraz rozwiązywania problemów społeczności.
4. **Aktywne obywatelstwo polityczne**, obejmujące deklaracje współzrządzenia poprzez wstąpienie do politycznych partii lub kandydowanie w wyborach.
5. **Aktywne obywatelstwo na rzecz zmiany**, przejawiające się w dążeniu do kontroli władzy, kontestowaniu istniejącego porządku, legalnych i nielegalnych protestach.
6. **Aktywne obywatelstwo osobiste**, obejmujące zachowania zorientowane na własny rozwój, usamodzielnienie się, dążenie do niezależności finansowej i przedsiębiorczość.

## GOTOWOŚĆ DO ZACHWAŃ OBYWATELSKICH MŁODZIEŻY POLSKIEJ W RELACJI DO RÓWIEŚNIKÓW Z INNYCH KRAJÓW EUROPEJSKICH

Od lat dziewięćdziesiątych w najstarszych europejskich demokracjach obserwuje się systematyczny spadek konwencjonalnej aktywności obywatelskiej, przejawiającej się udziałem w głosowaniach i przynależnością do partii politycznych. Młodzi ludzie wykazują niewielkie zainteresowanie kwestiami politycznymi, niechętnie uczestniczą w wyborach, skoncentrowani są na własnych, osobistych potrzebach i priorytetach. Stąd określa się ich terminem

„politycznie wyłączonych” (Bentley, Oakley, 1999). Jako przyczynę wskazuje się globalizację i funkcjonowanie w społeczeństwie ryzyka (Szafraniec, 2011) oraz doświadczanie trudności z wchodzeniem w dorosłość (Arnett, 2000). Stojąc wobec problemów ze znalezieniem pracy, mając jednocześnie możliwość dowolnego przemieszczania się, młodzi ludzie biorą sprawę we własne ręce. Nie chcą wpływać na sytuację w społeczności poprzez aktywność polityczną czy system demokratycznych rządów, a starają się znaleźć miejsca bardziej dogodne do realizacji swoich planów (Szafraniec, 2011).

Czy młodzi Polacy są również pokoleniem deficytu konwencjonalnego obywatelstwa? Badania z lat dziewięćdziesiątych wskazują na podobne tendencje. Polska młodzież przełomu wieków wykazywała silne zróżnicowanie postaw wobec życia i spraw społecznych (Obuchowska, 1996). Część młodzieży zorientowana pragmatycznie stawiała sobie cele życiowe o charakterze użytecznościowym (osiągnięcie wysokiej pozycji zawodowej i zarobków). Była też młodzież wycofana. Obuchowska określiła ich postawę jako „syndrom opadłego liścia”. Generalnie młodzi Polacy przełomu wieków byli w niewielkim stopniu zainteresowani przemianami społecznymi zarówno z perspektywy globalnej, jak i lokalnej (Malak-Minkiewicz, 1995) i choć mieli bogatą wiedzę na temat historii, demokracji i funkcjonowania systemów państwowych, czuli się bezradni wobec społecznych problemów i wykazywali, w porównaniu z kolegami z innych państw, niewielki poziom gotowości do partycypacji (Koseła, 2005).

Z naszych wcześniejszych badań wynika, że polska młodzież na tle innych narodowości (Brytyjczycy, Hiszpanie, Turcy) jest najbardziej optymistyczna w postrzeganiu społecznych problemów, jest jednak najmniej skłonna do aktywności na rzecz społeczności (Zalewska, Krzywosz-Rynkiewicz, 2010). Młodzi ludzie nie chcą się angażować w systematyczne działania organizacji pozarządowych i wolontariatów, a chętniej biorą udział w okazjonalnych przedsięwzięciach (Siegień, 2010). Z tych badań wyłania się obraz młodych Polaków, którzy na tle innych europejskich narodowości wyróżniają się tym, że są bardziej skoncentrowani na własnym rozwoju, optym-

stycznie patrzą w społeczną przyszłość, ale niechętnie angażują się w działania na rzecz społeczności. Takich też tendencji można oczekiwać w przedstawianych tu badaniach.

## **GOTOWOŚĆ DO ZACHOWAŃ OBYWATELSKICH MŁODZIEŻY W ZALEŻNOŚCI OD FAZY ADOLESCENCJI**

W psychologii badania nad aktywnością i postawami obywatelskimi młodzieży koncentrują się najczęściej na poszukiwaniu źródeł politycznych i obywatelskich działań w specyfice poszczególnych stadiów życia (Sears, Levy, 2008). Obejmowana jest nimi przede wszystkim młodzież w okresie późnej adolescencji. Zakłada się bowiem, że zainteresowanie kwestiami społecznymi w tym czasie zaczyna dotyczyć również wymiaru politycznego (por. Koseła, 2005). Robert Hess i Judith Torney (2005), prekursorzy badań nad socjalizacją polityczną dzieci, zwracają uwagę na to, że edukacja polityczna i obywatelska odbywa się przez dialog dzieci ze światem społecznym i zaczyna się już w okresie pierwszych doświadczeń związanych z funkcjonowaniem w instytucjach. Odwołując się do ich poglądów, uważamy, że młodzi ludzie budują pojęcia polityczne (np. znaczenie parlamentu, rządu, sądów etc.) i pojęcie obywatela na długo przedtem, zanim będą tymi kwestiami osobliście zainteresowani. Sądźmy także, że doświadczenia związane z funkcjonowaniem moralnym i społecznym (w tym rozumienia istoty prawa, władzy, potrzeb innych, sprawiedliwości, altruizmu etc.) występujące w okresie dzieciństwa, budują fundament dla aktywności obywatelskiej w życiu dorosłym. Dlatego w nasze badania włączyliśmy już jedenastolatków, którzy wkraczają w okres adolescencji. Wychodzimy z założenia, że szeroko rozumiany czas adolescencji, począwszy od wczesnej (11/12 r.ż.) do późnej (18/19 r.ż.) (Oleszkowicz, Senejko, 2012), jest okresem krytycznym dla tworzenia podstaw do obywatelskich działań w życiu dorosłym. Ponieważ rozwój jest procesem ciągłym, interakcyjnym (Brzezińska, 2000) i trudno przeprowadzić wiekową granicę między jego fazami, prześle-

dzimy predyspozycje do aktywności obywatelskiej w adolescencji, zwracając uwagę na specyfikę jej wczesnej i późnej fazy.

Rozważając rozwój aktywności obywatelskiej młodych ludzi, należy uwzględnić przede wszystkim trzy sfery funkcjonowania człowieka, najbardziej znaczące dla relacji ze światem społecznych systemów i polityki – charakter procesów poznawczych (pozwalający zrozumieć formalne funkcjonowanie społeczeństw i władzy), sferę moralności (mającą wpływ na kształtowanie się sądów o działaniach innych) oraz specyfikę społecznych potrzeb i aktywności (wpływającą na funkcjonowanie w relacjach z innymi). Ze względu na ograniczoną przestrzeń tej pracy wskażemy jedynie najistotniejsze elementy odnoszące się do obywatelskiego funkcjonowania w tych sferach.

W klasycznych koncepcjach rozwoju (Piaget, 1966; Kohlberg, 1984) podkreśla się, że we wczesnej adolescencji ze względu na rozwój operacji formalnych oraz myślenia przyczynowo-skutkowego młodzież rozumie własną sprawczość i jest gotowa do przewidywania odległych skutków swoich działań. Sprzyja to tworzeniu trwałych ustosunkowań do innych (Wadsworth, 1998) oraz wywiązywaniu się ze zobowiązań. Jest więc podstawą budowania zaufania jako istotnego czynnika współpracy. Rozwój moralny w tym czasie ma miejsce dzięki rozwojowi poznawczemu. Większość młodzieży wkracza w fazę rozumowania charakterystyczną dla dorosłych (autonomii moralnej), uwzględnia złożoność sytuacji, różne punkty widzenia i w coraz bardziej złożony sposób interpretuje sytuacje podlegające moralnym osądom. Pozwala to zrozumieć lepiej potrzeby i motywy postępowania ludzi. W konsekwencji sprzyja kształtowaniu się tych aspektów moralności, które wydają się najbardziej znaczące dla obywatelskiej aktywności: poczucia sprawiedliwości („postępuj tak, jak byś chciał by inni postępowali wobec ciebie”), uczciwości („postępuj tak, byś nie musiał się wstydzić przed innymi i samym sobą”) i interpersonalnej wzajemności („kochaj bliźniego swego, jak siebie samego”) (Kohlberg, Candee, 1984).

Ważnym elementem społecznych doświadczeń młodzieży we wczesnej adolescencji jest

przejsie od bycia członkiem wspólnoty rodzinnej do wspólnoty społecznej, którą stanowią rówieśnicy. Nowy charakter relacji z nimi wynika ze zmian w obszarze JA. Dla młodzieży grupa rówieśnicza nabiera w tym czasie znaczenia tożsamościowego. Poszukują oni już nie tylko akceptacji ze strony rówieśników, ale także identyfikują i opisują siebie przez pryzmat zespołu (Selman, 1980; Barenboim, 1981). Ważna staje się dla nich sama przynależność do określonej społeczności. Sprzyja to budowaniu odpowiedzialności za wspólne dobro i chęci partycypacji na rzecz wspólnoty. Ta motywacja do bycia członkiem grupy pozwala lepiej zrozumieć społeczne zasady i konieczność ich przestrzegania. Wszystko to ugruntowuje rozumienie i lojalność wobec systemu, np. prawa. Podsumowując, okres wczesnej adolescencji jest przede wszystkim fundamentem dla rozwoju aktywności o charakterze społecznym oraz obywatelstwa półaktywnego.

W późnej adolescencji następuje silna rewizja społecznych reguł przejętych od autorytetów. Młodzież dąży do własnych uzasadnień i sądów, często odmiennych i niezależnych od rodzicielskich. Następuje kształtowanie się światopoglądu, w tym własnych poglądów politycznych. Pojawiająca się wraz z wiekiem świadomość złożoności problemów powoduje większy respekt, szczególnie dla społecznych kwestii. Linda Nielsen (1996) zauważa, że zwłaszcza w okresie późnego dojrzewania, młodzież często zachowuje się tak, jakby straciła intelektualny fundament. Jej myślenie nacechowane jest niepewnością i wieloznacznością (Obuchowska, 2002). Na pewno nie dotyczy to młodzieży w równym stopniu i jest uwarunkowane odmienną dynamiką zmian w sferze tożsamości (Marcia, 1980).

Wyzwalanie się spod wpływu autorytetu w okresie późnej adolescencji owocuje domaganiem się równości w respektowaniu reguł przez rodziców i nauczycieli (Eisenberg, Fabes, Spinrad, 2006; Smetana, Turiel, 2003). Zmienia się tym samym stosunek do władzy jako instancji, która nie tylko tworzy zasady i im podlega, ale od której także można wymagać określonego postępowania. Może to nasilać tendencję do kontestowania systemów politycznych i buntu

Tabela 1. Grupa badana

Zmienna vs grupa	Wielkość miasta		Płeć		Wiek			Całość
	Duże	Małe	Dz	Chł	11 lat	14 lat	18 lat	
Polska	189	174	212	151	130	121	112	363
Całość	1735	2031	1955	1839	1209	1305	1282	3796

przeciwko władzy (Helkama, Uuleta, Schwartz, 1992). Okres adolescencji jest również czasem definiowania siebie w różnych obszarach życia. Młodzi ludzie tworzą koncepcje własnej osoby w rolach, przygotowując się do wyboru życiowych ścieżek (np. zawodowej). Pojawia się więc silna orientacja na realizację celów i aspiracji osobistych (Obuchowska, 2002).

Podsumowując, można przypuszczać, że w okresie późnej adolescencji nastąpi spadek gotowości do aktywności politycznej. Bunt wobec systemów może się objawiać większą gotowością do działań na rzecz zmiany. Można też oczekiwać w tym czasie wzrostu aktywności na rzecz własnego rozwoju i realizacji celów osobistych.

Celem naszych badań, podjętych w 2009 roku w Polsce i kontynuowanych obecnie w 11 krajach Europy, jest między innymi poznanie gotowości polskiej młodzieży do szeroko rozumianych zachowań obywatelskich w porównaniu z gotowością ich rówieśników z innych krajów europejskich oraz sprawdzenie, czy zależy ona od wieku. Postawiliśmy dwa pytania:

1. Jaka jest gotowość do zachowań obywatelskich polskiej młodzieży w relacji do ich rówieśników z innych krajów europejskich?
2. Czy gotowość do zachowań obywatelskich polskiej młodzieży zależy od wieku?

## METODA

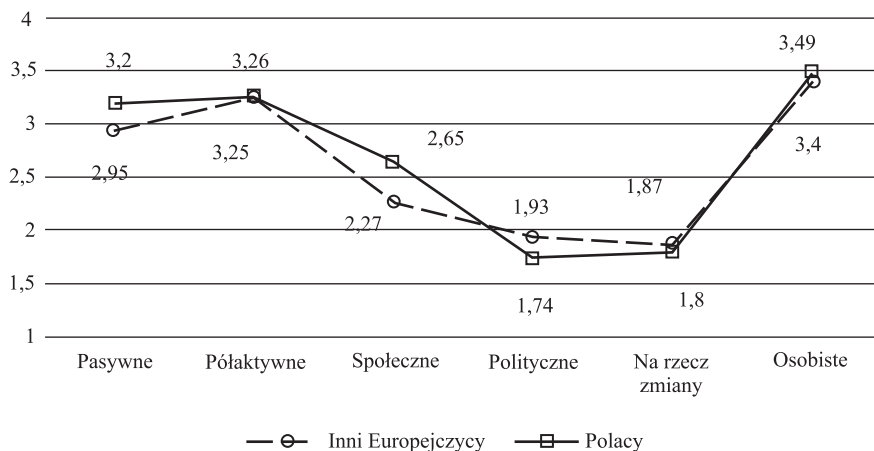
### Osoby badane

Wiosną 2014 roku przeprowadzono międzynarodowe badania w 11 krajach Europy. Zbadano 3796 osób w tym 363 Polaków (tabela 1) w trzech grupach wiekowych: 11, 14 i 18 lat,

uwzględniając dwa typy miejsca zamieszkania: duże miasta (ok. 500 tys. mieszkańców) i małe miasteczka (15 tys. mieszkańców). Jak już wspomniano, prezentowane tu badania stanowią drugi etap projektu, w którym staramy się poznać specyfikę obywatelstwa dzieci i młodzieży. Tym razem objęto nimi przedstawicieli młodych europejskich demokracji (Polska, Czechy, Słowacja, Węgry, Litwa, Łotwa, Estonia i Słowenia), krajów śródziemnomorskich (Grecja, Portugalia) i skandynawskich (Finlandia). Do tego etapu nie udało nam się pozyskać przedstawicieli dojrzałych demokracji zachodnioeuropejskich, tzw. starej unii. Stąd grupa odniesienia dla polskiej młodzieży nie stanowi pełnego spektrum Europy, choć reprezentuje większość typów krajów. Ponieważ tematyka ta rzadko jest podejmowana w badaniach polskich, a wyniki wydają się interesujące zarówno z teoretycznego, jak i praktycznego punktu widzenia, postanowiliśmy zaprezentować je w posiadanej obecnie formie, a więc młodych Polaków na tle zagregowanych wyników innych europejskich krajów.

### Narzędzia badawcze

Do pomiaru aktywności obywatelskiej we wszystkich krajach (po uprzednim zaadaptowaniu) użyto Kwestionariusza Zachowań Obywatelskich, opracowanego w polskich badaniach i spełniającego wymagania stawiane narzędziom samoopisowym, o wysokiej trafności i rzetelności (.74–.89) pomiaru (por. Zalewska, Krzywosz-Rynkiewicz, 2011). Składa się on z 34 pytań, zaopatrzonych w czterostopniowe skale odpowiedzi (1 – zdecydowanie nie, 2 – raczej nie, 3 – raczej tak, 4 – zdecydowanie tak). Zawiera sześć skal, zgodnych z teo-



Wykres 1. Średni poziom sześciu wymiarów zachowań obywatelskich u młodych Polaków i innych Europejczyków

retycznie wyłonionymi wymiarami obywatelskiej aktywności, o wystarczającej rzetelności pomiaru w badanej tu grupie:

- obywatelstwo pasywne – 8 pozycji,  $\alpha = .81$ , przykładowe pytanie: „Czy słysząc hymn Polski, zachowujesz powagę i postawę szacunku?”;
- obywatelstwo półaktywne – 6 pozycji,  $\alpha = .67$ , na przykład: „Czy starasz się postępować zgodnie z przepisami (np. drogowymi, regulaminem szkolnym)?”;
- aktywne obywatelstwo osobiste – 4 pozycje,  $\alpha = .63$ , na przykład: „Czy dążysz do tego, aby w przyszłości być osobą niezależną finansowo, odpowiedzialną za siebie i swoje życie?”;
- aktywne obywatelstwo polityczne – 2 pozycje,  $\alpha = .72$ , na przykład: „Kiedy będziesz pełnoletni, czy zapiszesz się do partii politycznej?”;
- aktywne obywatelstwo społeczne – 7 pozycji,  $\alpha = .73$ , na przykład: „Czy znasz członków samorządu szkolnego w twojej szkole?”;
- aktywne obywatelstwo na rzecz zmiany – 4 pozycje,  $\alpha = .80$ , na przykład: „Czy bierzesz udział w jakichkolwiek działaniach lub akcjach protestacyjnych, które mają doprowadzić do zmian (np. zbieranie podpisów pod petycjami, blokowanie ulic, protest poprzez wywieszanie plakatów, okupowanie budynków etc.)?”.

W tym badaniu nie obserwowano bezpośrednich zachowań młodzieży, a dokonywano pomiaru deklarowanych przez młodzież zachowań (tego, co robią lub zamierzają robić) w ich codziennym życiu. W dalszej części pracy będziemy analizować i interpretować wyniki jako aktywność obywatelską młodzieży.

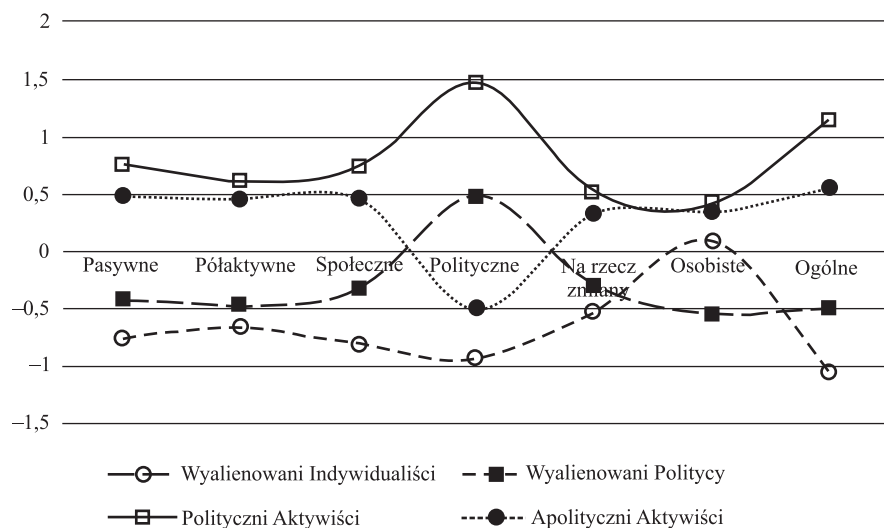
## Procedura

Badanie było anonimowe i prowadzone grupowo. W Polsce w każdym z miast wybrano trzy placówki edukacyjne (szkoła podstawowa, gimnazjum, liceum) i przeprowadzano badania w udostępnionych klasach (klasa piąta szkoły podstawowej i klasy drugie gimnazjum i liceum ogólnokształcącego). Po zakończeniu uczniowie wkładali testy do kopert i przekazywali badaczowi.

## WYNIKI

### Gotowość do aktywności obywatelskiej młodych Polaków w relacji do gotowości ich rówieśników z innych krajów europejskich

Analiza poziomu różnych rodzajów aktywności obywatelskiej Polaków i innych Europejczyków wskazuje na podobny ogólny wzorzec aktywności (wykres 1). Młodzież w obu grupach ma największą gotowość do działań na rzecz osobi-



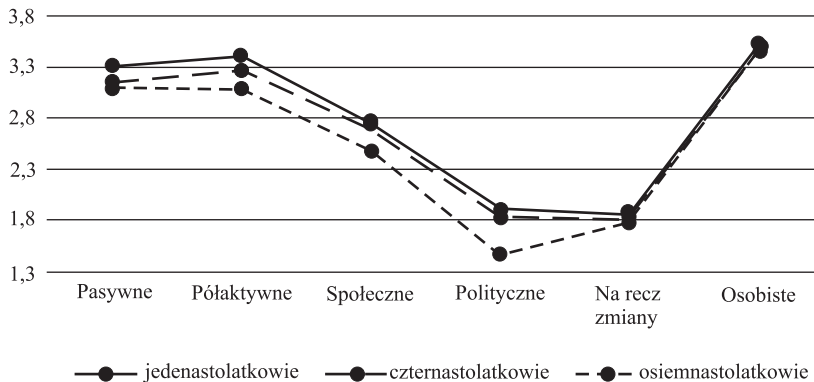
Wykres 2. Profile zachowań obywatelskich u młodzieży należącej do czterech skupień (wyniki standaryzowane)

stego rozwoju – realizacji własnych celów, budowania kompetencji osobistych i dążenia do finansowej niezależności w przyszłości. Wykazuje również wysoką gotowość do obywatelstwa o charakterze półaktywnym – deklaruje gotowość do głosowania w wyborach i lojalność wobec prawa. Prezentuje też stosunkowo wysoki poziom obywatelstwa pasywnego, a więc poczucia patriotyzmu i szacunku dla symboli narodowych oraz lojalności wobec państwa. Chociaż w umiarkowanym stopniu jest skłonna partycypować w aktywności na rzecz społeczności, to nieznacznie interesuje się działaniami politycznymi oraz aktywnością na rzecz zmiany i udziałem w protestach.

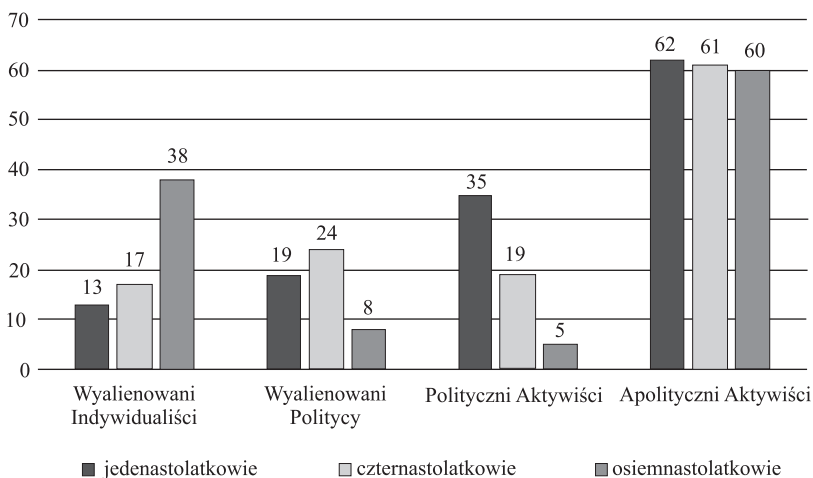
Analiza wariancji pokazuje, że polska młodzież różni się natężeniem poszczególnych rodzajów aktywności od kolegów z innych krajów europejskich [efekt główny  $F(1/3790) = 54,74; p < .001$ ]. Młodzi Polacy przejawiają w wyższym stopniu obywatelstwo pasywne [ $F(1/3790) = 57,12; p < .001$ ], są bardziej skłonni do działań o charakterze społecznym [ $F(1/3790) = 150,35; p < .001$ ]. Mniej chętnie niż ich koledzy z innych europejskich krajów chcą się angażować w politykę [ $F(1/3790) = 17,67; p < .001$ ]. W nieznacznie niższym stopniu są skłonni do działania na

rzecz zmiany [ $F(1/3790) = 4,55; p < .05$ ], choć są nieco bardziej aktywni w realizacji planów własnego rozwoju [ $F(1/3790) = 12,12; p < .01$ ].

Dodatkowo w całej grupie badanej przeprowadziliśmy analizę skupień metodą k-średnich, aby wyłonić grupy o typowych profilach aktywności, stanowiących specyficzną konfigurację wymiarów obywatelstwa, a następnie sprawdzić, jaki procent osób należy do poszczególnych skupień wśród młodzieży w Polsce i w innych krajach Europy. Minimalna odległość między wstępnymi centrami skupień wyniosła 4.338. Wszystkie skupienia różniły się natężeniem ogólnej aktywności obywatelskiej, a także profilem sześciu badanych wymiarów (wykres 2). Na podstawie analizy poziomu poszczególnych rodzajów aktywności dwa skupienia określiliśmy jako Politycznych i Apolitycznych Aktywistów. Obydwa cechuje ponadprzeciętny poziom pięciu rodzajów aktywności, a różnią się jedynie gotowością do politycznego zaangażowania, która jest bardzo wysoka w pierwszej, a niska w drugiej grupie. Polityczni Aktywiści stanowią 16% polskiej młodzieży, a 18% młodzieży z innych krajów. Apolityczni Aktywiści to najliczniejsza grupa (51%) wśród polskiej młodzieży, ale obejmująca proporcjonalnie mniej osób wśród rówieśników z innych krajów (32%).



Wykres 3. Średni poziom każdego z sześciu wymiarów obywatelstwa a wiek młodych Polaków



Wykres 4. Liczebność osób należących do różnych skupień wśród 11-, 14-, 18-latków

Pozostałe dwa skupienia młodzieży nazwalismy Wyalienowanymi. Pierwsze z nich to Wyalienowani Politycy. Należące do niego osoby cechuje niski poziom ogólnej aktywności obywatelskiej i zachowań na pięciu wymiarach a ponadprzeciętne zainteresowanie polityką – zarówno chęcią przynależności do politycznych partii, jak i kandydowania w wyborach. W Polsce jest ich znacznie mniej (14%) niż w innych badanych krajach europejskich (25%). Ostatnia grupa to Wyalienowani Indywidualiści, którzy mają najniższy poziom aktywności obywatelskiej. Wykazują gotowość do przeciętnej aktywności na rzecz własnego rozwoju i najniższe poziomy wszystkich innych zachowań obywatelskich.

W porównaniu z innymi krajami europejskimi (25%) jest ich w Polsce nieco mniej (19%).

#### Aktywność obywatelska młodych Polaków w relacji do wieku

Wyniki ujęte na wykresie 3 pokazują, że wiek polskiej młodzieży nie różnicuje jej obywatelstwa o charakterze osobistym i działań na rzecz zmiany. Młodzi ludzie, niezależnie od etapu adolescencji, w podobnym stopniu są skoncentrowani na realizacji osobistych celów i mało gotowi do podejmowania protestów.

Etap adolescencji różnicuje natomiast obywatelstwo pasywne, półaktywne oraz aktywne



Tabela 2. Poziom sześciu wymiarów zachowań obywatelskich w grupach wiekowych – wyniki analizy wariacji ANOVA

Wymiar zachowań obywatelskich	11 lat (N = 130)		14 lat (N = 121)		18 lat (N = 112)		Ogółem (N = 363)		F	P	Eta <sup>2</sup>
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD			
Pasywne	3.31*14/****18	.37	3.16*11	.39	3.10***11	.50	3.20	.34	7.86	.001	.042
Półaktywne	3.40*14/****18	.41	3.25*11/**18	.43	3.08***11/**14	.41	3.26	.44	17.32	.001	.088
Spoleczne	2.76***18	.61	2.70**18	.53	2.47***11/**14	.55	2.65	.58	13.7	.001	.046
Polityczne	1.91***18	.74	1.82***18	.69	1.45***11/14	.58	1.74	.71	14.91	.001	.077
Na rzecz zmiany	1.85	.54	1.78	.55	1.76	.45	1.80	.58	1.09	.338	.006
Osobiste	3.53	.38	3.45	.36	3.49	.39	3.49	.38	1.42	.242	.008
Ogólnie	2.95*14/****18	.33	2.84*14/****18	.29	2.71***11/**14	.31	2.84	.33	16.25	.001	.083

P – wartość statystyki dla testów jednowymiarowych przy stopniach swobody  $df(2,360)$ . Cyframi oznaczono grupy wiekowe, od których dana grupa różni się statystycznie na poziomie \* $p < .05$ , \*\* $p < .01$ ,  $p < .001$ : 11 – jedenastolatki, 14 – czternastolatki, 18 – osiemnastolatki.

Tabela 3. Liczebności i proporcja osób należących do różnych skupień wśród jedenasto-, czternasto-, osiemnastolatków oraz ogółem

wiek	11 lat (N = 130)		14 lat (N = 121)		18 lat (N = 112)		Ogółem (N = 363)	
	Liczba osób	%	Liczba osób	%	Liczba osób	%	Liczba osób	%
Wyalienowani Indywidualiści	13	10%	17	14%	38	34%	68	19%
Wyalienowani Politycy	19	15%	24	20%	8	7%	51	14%
Polityczni Aktywiści	35	27%	19	16%	5	5%	59	16%
Apolityczni Aktywiści	62	48%	61	50%	60	54%	183	51%

o charakterze społecznym i politycznym. Poziom i kierunek różnic między grupami wiekowymi przedstawia tabela 2. Najwyższy poziom obywatelstwa pasywnego prezentują jedenastolatki. W wieku 14 lat obniża się on i pozostaje na podobnym poziomie w wieku 18 lat. Najmłodsza młodzież wykazuje więc najwyższy poziom patriotyzmu i respektu dla narodowych symboli, który w okresie średniej adolescencji wyraźnie się obniża. Systematycznie się zmniejsza liczba zachowań o charakterze półaktywnym w adolescencji. Im bardziej młodzież zbliża się do okresu posiadania wyborczych praw, tym deklaruje mniejszą chęć korzystania z nich, a także coraz niższą lojalność wobec systemu prawa. Aktywność o charakterze społecznym i politycznym wykazuje ten sam wzorzec zmian. Jedenasto- i czternastolatki są pod tym względem podobni, deklarując znacząco wyższy poziom gotowości działań na rzecz społeczności i angażowania się w politykę. W okresie 18 lat gotowość ta wyraźnie się obniża.

Na wykresie 4 przedstawiono liczebność osób należących do poszczególnych skupień w trzech grupach wiekowych młodzieży, a w tabeli 3 zestawiono liczebność i proporcje tych osób w grupach wiekowych oraz ogółem. Testy niezależności chi-kwadrat pokazały związek między wiekiem młodzieży a przynależnością do skupień – *chi-kwadrat* ( $df = 6, n = 361$ ) = 46,44;  $p < .001$ . Liczba osób w grupach, w których dominuje wysokie zaangażowanie w działania na rzecz poli-

tyki, zmniejsza się wraz z wiekiem (Polityczni Aktywiści i Wyalienowani Politycy). Nabywanie doświadczeń i zmiany rozwojowe nie wpływają zasadniczo na liczbę Apolitycznych Aktywistów, którzy chcą działać na wszystkich polach obywatelskiej aktywności z wyjątkiem polityki. Wraz z wiekiem wzrasta natomiast liczba osób, które alienują się z aktywności o charakterze partycypacyjnym (społecznej, politycznej, na rzecz zmiany), wykazują niewielkie poczucie tożsamości narodowej oraz niechętnie partycypują w okazjonalnych działaniach obywatelskich (jak wybory), a są jedynie zainteresowani własną aktywnością rozwojową. Wśród osiemnastolatków dominują już dwie grupy osób – przejawiających wysoką aktywność obywatelską z wyjątkiem politycznej (54%) oraz skupionych na własnych celach rozwojowych (34%). Osoby zainteresowane polityką stanowią niewielką grupę (12%), wśród której Aktywiści Polityczni (5%) są mniejszością.

## DYSKUSJA

Prognozy z początku wieku dotyczące młodych Polaków wskazywały na wysoki poziom alienacji i pozwalały przypuszczać, że będzie się ona nasilać z trzech powodów, na które zwracają uwagę autorzy raportu *Młodzi 2011* (Szafraniec, 2011). Po pierwsze, ze względu na pielęgnowaną przez ostatnie ponad pół wieku „tradycję” deficytu konwencjonalnego obywatelstwa w star-

szych pokoleniach, które dostarczają ważnych wzorców postaw i zachowań obywatelskich. Po drugie, polska demokracja jest stosunkowo młoda i mało dojrzała, stąd nawyki i społeczne zwyczaje nie są jeszcze ugruntowane. W końcu po trzecie, młodzi Polacy to pokolenie o silnie rozbudzonych osobistych i zawodowych aspiracjach, a koszty transformacji ekonomicznej i politycznej lat dziewięćdziesiątych są wysokie i często te aspiracje ograniczają. Tworzy to niechęć do systemu politycznego i wycofanie się z partycypacji w nim. Autorzy prognoz sprzed prawie dekady nie wykluczają, że przyszłe młode pokolenia mogą w większym stopniu być gotowe do buntu przeciwko władzy.

Wydaje się, że obecnie w Polsce dorasta pokolenie nastolatków, które przełamuje alienację społeczną swoich rówieśników sprzed dwóch dekad i wykazuje na tle innych młodych Europejczyków (wśród których nie było jednak przedstawicieli dojrzałych demokracji Europy Zachodniej) większą gotowość do obywatelskiej aktywności o charakterze społecznym, a także wyższy poziom obywatelstwa pasywnego (tożsamości narodowej i patriotyzmu). Ci młodzi polscy obywatele, podobnie jak ich rówieśnicy z przełomu wieków, są bardziej skłonni do aktywności ukierunkowanej na własny rozwój, brania własnych spraw w swoje ręce, dążenia do niezależności. Obserwuje się nadal większą niż w innych krajach niechęć do polityki. Wbrew prognozom w grupach nastolatków obserwuje się też mniejszą gotowość do protestów i postonowienia systemów politycznych. Wydaje się, że stojąc wobec trudności związanych z wchodzeniem w dorosłość, polskie nastolatki więcej energii wkładają w budowanie szeroko rozumianych zasobów osobistych, w kształtowanie tożsamości narodowej i społecznej, w pracę nad własnym rozwojem osobistym i dążenie do samodzielności niż w zmianę okoliczności społecznych i politycznych (np. przez protestowanie). Wykryta prawidłowość okazuje się bardzo interesująca i wymaga dalszych badań ilościowych (np. z uwzględnieniem innych krajów, z Europy i spoza niej), jakościowych (np. nad rozumieniem tożsamości narodowej i jej znaczenia) oraz badań nad skutkami tych różnic dla jakości życia w perspektywie osobistej

i społecznej. Co ciekawe, zaangażowanie w aktywność ukierunkowaną na zmiany i aktywność osobistą nie zmienia się wraz z wiekiem nastolatków, znaczenie aktywności osobistej jednak się zwiększa, ponieważ z wiekiem maleje zaangażowanie we wszystkie inne badane formy obywatelstwa (rośnie grupa Wyalienowanych Indywidualistów z „syndromem opadłego liścia” – Obuchowska, 1996).

Mimo to mamy w naszym kraju, w porównaniu z innymi, szczególnie dużą grupę aktywistów, którzy niezależnie od wieku angażują się we wszystkie obywatelskie zachowania z wyjątkiem politycznych. Podejmowanie aktywnych działań przez tak dużą grupę młodzieży pozwala przypuszczać, że poziom dobrostanu i optymizmu może się utrzymywać w Polsce na wysokim poziomie, co potwierdzają badania ostatniej *Diagnozy społecznej* (Czapiński, Panek, 2013).

Polska młodzież przeżywa nadal kryzys politycznego zaangażowania i jest „politycznie wyłączona”. Wprawdzie wyraża gotowość do okazjonalnej aktywności wyborczej, ale nie chce się włączać aktywnie w politykę. Nasze badania pokazują dwie zainteresowane nią grupy, różniące się istotnie gotowością do bycia aktywnym w innych obszarach obywatelstwa. Polityczni Aktywiści, dla których polityka jest, tak jak inne obszary, elementem silnego zaangażowania i którzy mają poczucie przynależności narodowej, chcą partycypować w wyborach, działać na rzecz społeczności, zmiany etc., stanowią grupę o wysokim potencjale obywatelskim. Niestety, jej wielkość zmniejsza się wraz z dorastaniem, a w wieku 18 lat jest niewielka. Druga grupa, Wyalienowanych Polityków, oprócz polityki wykazuje niewielkie chęci do podejmowania innych działań. Wydaje się, że jej obywatelski potencjał jest niski. Jej wielkość także zmniejsza się w okresie późnej adolescencji. Nie przeprowadzaliśmy badań motywów obywatelskiej aktywności, możemy jednak przypuszczać, że pierwsza grupa to raczej zaangażowani pasjonaci, którzy szanują społeczny porządek (wysokie obywatelstwo pasywne) i wierzą w ideały (np. społeczne czy narodowe, szacunek dla historii, symboli etc.). Druga wydaje się łączyć zaangażowanie poli-

tyczne tylko z dążeniem do władzy. Kwestia ta nie tylko tworzy przestrzeń do dalszych badań (np. uwarunkowań związanych ze środowiskiem i właściwościami osobowości), ale także prowadzi do pytania o „rekrutację” do polityki i o to, która z tych dwóch małych grup zaangażuje się w sprawowanie władzy.

Niezależnie jednak od przypuszczeń, alienacja młodych Polaków od polityki jest wyraźna i związana z dorastaniem – wielkość grup,

w których aktywność polityczna jest wyróżnikiem obywatelskich postaw, zmniejsza się z wiekiem. Wydaje się więc, że młodzież z wiekiem traci zapał lub złudzenia dotyczące wiary w politykę. Może być to związane z konfrontacją pojęcia sprawiedliwości i ładu społecznego z systemem społeczno-politycznym obserwowanym we własnym kraju i powodować kontestowanie systemów politycznych w ogóle (Meenus, Raaijmakers, Vollebergh, 1992).

## PRZYPIS

<sup>1</sup> Badania sfinansowano z grantu naukowego Children’s Identity and Citizenship European Association CiCeA/ResearchGrant/2014, przy współpracy międzynarodowego zespołu: B. Krzywosz-Rynkiewicz, A.M. Zalewska, K. Koiv, M. Vidnere, V. Zuzevičiūtė, I. Kovalcikova, J. Lasek, E. Szabo, R. Korhonen, J. Costa, S. Goncalves, D. Karakatsani, M. Kuscer.

## BIBLIOGRAFIA

- Arnett J.J. (2000), Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55, 469–480.
- Barenboim C. (1981), The development of person perception in childhood and adolescence: From behavioral comparisons to psychological construct to psychological comparisons. *Child Development*, 52, 129–144.
- Bentley T., Oakley K. (1999), *The real deal: What young people really think about government, politics and social exclusion*. London: Demos.
- Brzezińska A. (2000), Psychologia wychowania [w:] J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 3, 227–257. Gdańsk: GWP.
- Czapiński J., Panek T. (2013), *Diagnoza społeczna: warunki i jakość życia Polaków*, [http://analizy.mpips.gov.pl/images/stories/publ\\_i\\_raporty/DS2013/Raport\\_glowny\\_Diagnoza\\_Spoleczna\\_2013.pdf](http://analizy.mpips.gov.pl/images/stories/publ_i_raporty/DS2013/Raport_glowny_Diagnoza_Spoleczna_2013.pdf) (dostęp: 18.12.2014).
- Eisenberg N., Fabes R.A., Spinrad T.L. (2006), Prosocial development [w:] N. Eisenberg (ed.), *Handbook of child psychology*, vol. 3, 646–718. New Jersey: Wiley & Sons.
- Helkama K., Uuleta A., Schwartz S. (1992), Value system and political cognition [w:] G.M. Breakwell (ed.), *Social psychology of economic and social cognition*, 7–32. London: Surrey University Press.
- Herbst J. (2005), *Oblicza społeczeństwa obywatelskiego*. Warszawa: FRSO.
- Hess R.D., Torney J.V. (2005), *The development of political attitudes in children*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Invernizzi A., Williams J. (eds.) (2009), *Children and citizenship*. London: Sage Publications Ltd.
- Kennedy K.J. (2007), Student construction of ‘active citizenship’: What does participation mean to students? *British Journal of Educational Studies*, 55, 3, 304–324.
- Kerr D. (1999), *Citizenship education: An international comparison*. London: QCA.
- Kohlberg L. (1984), *The psychology of moral development: The nature and validity of moral stages*. San Francisco: Harper and Row.
- Kohlberg L., Candee D. (1984), The relationship of moral judgment to moral action [w:] W.M. Kurtiens, J.L. Gewirtz (eds.), *Morality, moral behaviour and moral development*, 52–73. New York: Wiley.
- Kosela K. (2005), *Młodzi Polacy i młodzi Niemcy w nowej Europie*. Warszawa: IFiS PAN.

- Krzywosz-Rynkiewicz B. (2011), Zanikanie dzieciństwa w ponowoczesności i jego konsekwencje edukacyjne. Rozważania wokół koncepcji Aharona Avirama. *Kultura i edukacja*, 4, 108–118.
- Krzywosz-Rynkiewicz B., Zalewska A., Ross A. (red.) (2010), *Future citizens: 21<sup>st</sup> century challenges for young people*. Kraków: Impuls.
- Malak-Minkiewicz B. (1995), *Szkoła w społeczeństwie demokratycznym. Kurs kształcenia nauczycieli*. Warszawa: Centrum Edukacji Obywatelskiej.
- Marcia J.E. (1980), Identity in adolescence [w:] J. Adelson (ed.), *Handbook of adolescent psychology*, 159–187. New York: John Wiley.
- Meeus W., Raaijmakers Q., Vollebergh W. (1992), Political intolerance and youth centrism in adolescence: An overview of Dutch research and some recent longitudinal findings. [w:] G.M. Breakwell (ed.), *Social psychology of economic and social cognition*, 97–120. London: Surrey University Press.
- Nelson J., Kerr D. (eds.) (2006), *Active citizenship in INCA countries: Definitions, policies, practices and outcomes*. London: QCA.
- Nielsen L. (1996), *Adolescence: a contemporary view* (3rd Edition). Fort Worth: Harcourt, Brace & Company.
- Obuchowska I. (1996), *Kochać i rozumieć*. Poznań: Media Rodzina.
- Obuchowska I. (2002), Adolescencja [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, 163–201. Warszawa: PWN.
- Oleszkowicz A., Senejko A. (2012), Dorastanie [w:] J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, 259–286. Warszawa: PWN.
- Piaget J. (1966), *Studia z psychologii dziecka*, Warszawa: PWN.
- Sears D.O., Levy S. (2008), Rozwój polityczny w okresie dzieciństwa i w wieku dorosłym [w:] D.O. Sears, L. Huddy, R. Jervis (eds), *Psychologia polityczna*, 55–100. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Selman R.L. (1980), *The growth of interpersonal understanding*. New York: Academic Press.
- Siegień W. (2010), Action for change at a personal level [w:] B. Krzywosz-Rynkiewicz, A. Zalewska, A. Ross (eds), *Future citizens: 21<sup>st</sup> century challenges for young people*, 265–282. Kraków: Impuls.
- Smetana J.G., Turiel E. (2003), Moral development during adolescence [w:] G.R. Adams, M.D. Berzonsky (eds), *Blackwell handbook of adolescence*, 247–268. Oxford: Blackwell Publishing.
- Szafranec K. (2011), *Młodzi 2011*. Warszawa: Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, [http://kprm.gov.pl/Mlodzi\\_2011\\_alfa.pdf](http://kprm.gov.pl/Mlodzi_2011_alfa.pdf) (dostęp: 12.09.2011).
- Theiss-Morse E. (1993), Conceptualizations of good citizenship and political participation. *Political Behaviour*, 15, 355–380.
- Torney-Purta J., Barber C.H., Richardson W.K. (2004), Trust in government-related institutions and political engagement among adolescents in six Countries. *Acta Politica*, 39, 380–406.
- Wadsworth B.J. (1998), *Teoria Piageta. Poznawczy i emocjonalny rozwój dziecka*. Warszawa: WSiP.
- Zalewska A.M., Krzywosz-Rynkiewicz B. (2010), Optimism and readiness for citizenship activity [w:] B. Krzywosz-Rynkiewicz, A. Zalewska, A. Ross (eds.), *Future citizens: 21<sup>st</sup> century challenges for young people*, 305–332. Kraków: Impuls.
- Zalewska A.M., Krzywosz-Rynkiewicz B. (2011), *Psychologiczne portrety młodych obywateli*. Warszawa: Wydawnictwo SWPS Academica.